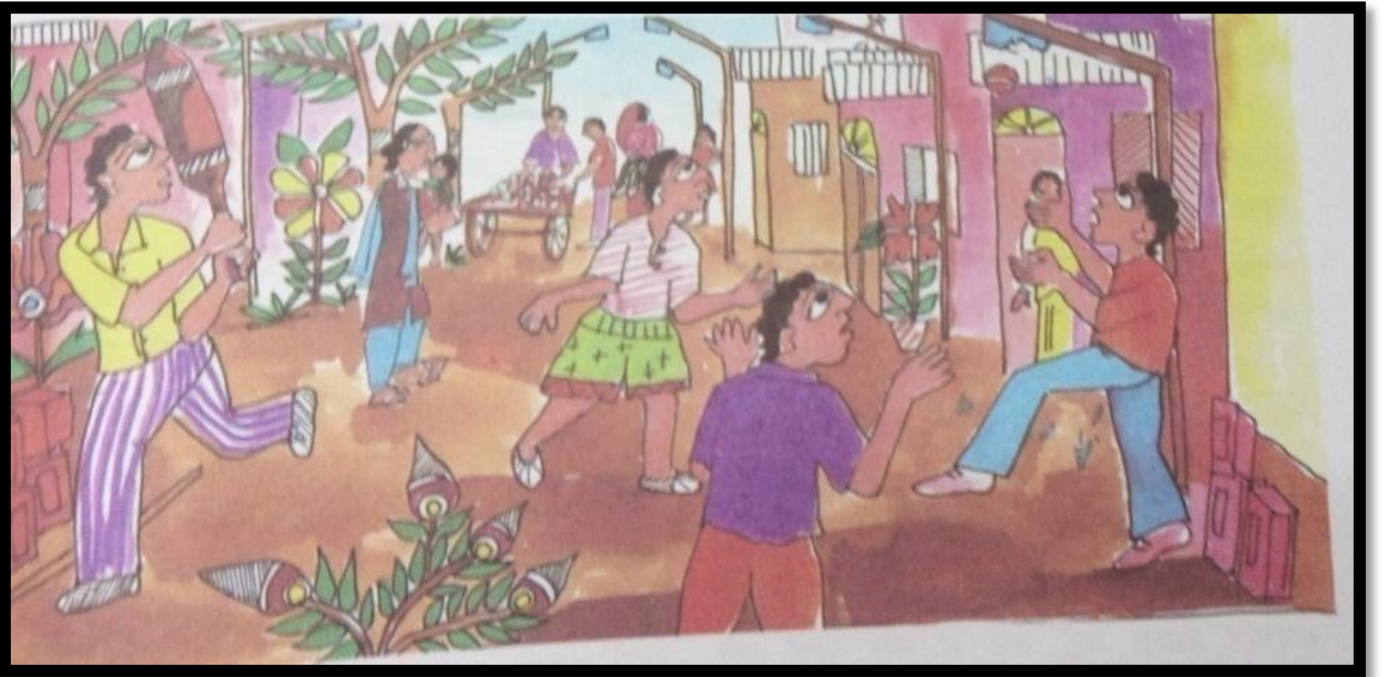

अध्यायः – ७

नगरस्य प्रशासनम्

कस्यचित् ग्रामस्य अपेक्षया नगरं दीर्घतमं प्रथितं च भवति । नगरस्य वीथयः प्रथिताः भवन्ति, अत्रत्यासु विपणिषु जनसम्मर्दः अधिकः भवति। जलस्य विद्युतः च सुविधाः भवन्ति चिकित्सालयाः भवन्ति । अत्र बहूनि वाहनानि भवन्ति अपि च यातायात-नियन्त्रणस्य आवश्यकता भवति। किं भवद्भिः कदाचित् चिन्तितं यत् इदं सर्वं एतावता सुव्यवस्थित-रूपेण कथं चलति, का संस्था एतस्य सर्वस्य कृते उत्तरदायिनी भवति ? कथं निर्णयाः स्वीक्रियन्ते ? कथं योजनाः निर्मायन्ते ? के जनाः सन्ति ये एतत् सर्वं कार्यं कुर्वन्ति ? आगच्छन्तु, उत्तरम् अन्वेष्टुं प्रयासं कुर्मः।

रविवासरस्य कश्चित् आलस्यपूर्णः मध्याह्नः आसीत् यदा माला तस्याः च सहयोगिनः शङ्करः जहांगीरः रेहाना च वीथ्यां क्रिकेट्क्रीडां क्रीडन्ति स्म । शङ्करः बहुशोभनम् ओवर इत्येतं क्षिप्तवान् आसीत् तथा च रेहाना आउट इति भवितुं शक्नोति स्म परन्तु कथमपि दैवयोगेन रक्षिता । रेहाना आउट इति न जायते स्म तस्मात् शंकरः हतोत्साहितः भवति स्म । अतः सः अनया आशया यत् सा कैचाउट् इति भविष्यति कश्चित् लघुकन्दुकक्षेपः कृतः । परन्तु तदा अपि विपरीतम् एव जातं सा वेगेन बल्लां भ्रामितवती तस्मात् कन्दुकः एतावान् उपरि गतः यत् वीथिदीपः एव भग्नः । रेहाना क्रन्दितवती ” अरे! इदं मया किं विहितम्? ” तदा शंकरः झटिति उक्तवान् यत् “भो वयम् एतं नियमं कर्तुं विस्मृतवन्तः यत् यदि भवत्याः कन्दुकेन वीथेः दण्डदीपः

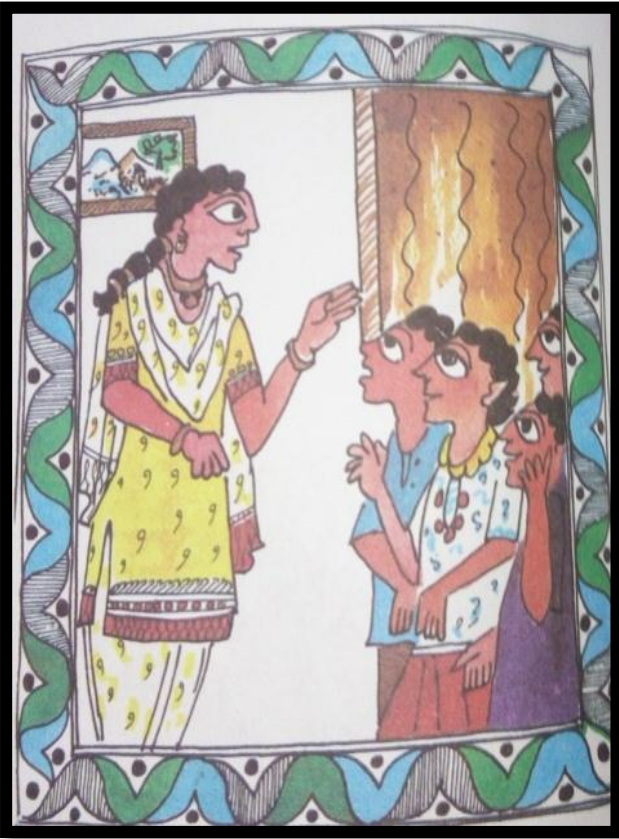

त्रुटिष्यति तर्हि भवती आउट इति भविष्यति । त्रयः एव तदा शङ्करं उक्तवन्तः यत् सः विकेट इत्यस्य चिन्तां त्यजेत् यतोहि यद् अभूत् तस्मिन् विषये ते अधिकाः चिन्तिताः दुःखिनः च आसन् ।

गतसप्ताहे तेषां द्वारा निर्मलायाः मातृस्वसुः वातायनं त्रुटितम् आसीत् यस्य परिवर्तनार्थं सः स्वकोशतः धनं दत्तवान् आसीत् । किं अधुना कोशव्ययतः धनं दातव्यं भविष्यति? अपि च एते धनं कस्मै दास्यन्ति? वीथेः दण्डदीपस्य परिवर्तनं कः करोति ?

मालायाः गृहं समीपतमम् आसीत् । चत्वारः अपि पलायनं कृत्वा मालायाः गृहं गतवन्तः अपि च तस्याः मातुः पुरतः सर्वं उक्तवन्तः । सर्वं श्रुत्वा मालायाः अम्बा उक्तवती यत् सा एतस्मिन् विषये विशेषतया तु न जानाति परन्तु इदमेव जानाति स्म यत् एतत् नगरनिगमस्य दायित्वं भवति । सा बोधितवती “यास्मीन-खाला प्रष्टव्या, सा अधुना एव नगरनिगमतः सेवानिवृत्ता अस्ति । गच्छन्तु, तां पृच्छन्तु तथा च माला, भवती शीघ्रं गृहं प्रत्यागच्छतु” ।

यास्मीनखाला तस्याम् एव वीथ्यां निवसति स्म अपि च मालायाः अम्बया सार्धं तस्याः सम्यक् मैत्री आसीत् । चत्वारः धावित्वा खालायाः गृहं प्राप्तवन्तः अपि च यथा एव सा द्वारम् उद्घाटितवती ते सर्वं वृत्तान्तं श्रावयितुम् आरब्धवन्तः । तेषां प्रश्नान् श्रुत्वा यास्मीनखाला उच्चैः हसितवती अपि च उक्तवती “कश्चित् एकाकी जनः नास्ति यस्मै भवन्तः धनं यच्छेयुः । काचित् महती संस्था भवति या निगरनिगमः इति उच्यते । इयं राजमार्गेषु प्रकाशस्य व्यवस्थां अवकरणस्य एकत्री-करणस्य तस्य च अपसारणस्य व्यवस्थां जलव्यवस्थां राजमार्गेषु विपणिषु च स्वच्छतायाः च व्यवस्थां करोति ।

माला उक्तवती “आम्-आम्, अहं नगरनिगमस्य विषये श्रुतवती । अहं नगरे फलकानि दृष्टवती यानि नगर-निगम-द्वारा जनान् सन्निपातज्वरस्यस्य विषये सूचयन्ति तदर्थं ते तत्र योजयन्ते” ।

खाला उक्तवती “भवती सर्वथा सम्यक् वदति । नगरनिगमस्य कार्यम् एतस्य विषयस्य सुनिश्चितीकरणम् अपि अस्ति यत् नगरे रोगाः प्रसृताः न भवेयुः । अयं विद्यालयान् स्थापयति तथा च तेषां सञ्चालनं करोति । नगरे औषधालयानां चिकित्सालयानां च सञ्चालनं करोति । अयम् उद्यानानां वाटिकानाम् च संरक्षणम् अपि करोति । सा अग्रे उक्तवती “अस्माकं पुणेनगरं अतीव महन्नगरम् अस्ति अपि च अत्र नगरप्रशासनस्य चालयित्रे प्रशासनाय नगरनिगमम् इति कथयामः । उपनगरेषु एषा नगरपालिका इति उच्यते ।

किं भवत्यः नगरपालिकायाः कार्याणां सूचीनिर्माणे शंकरस्य साहाय्यं कर्तुं शक्नुवन्ति-

- १.
- २.
- ३.
- ४.

निगमपार्षदः अपि च प्रशासनिक-कर्मचारी

“यास्मीनखाला अहम् औत्सुक्यान्वितः अस्मि यत् एतं निर्णयं कः स्वीकरोति यत् उद्यानस्य निर्माणं कुत्र स्यात्? यदा भवती नगरनिगमे कार्यं करोति स्म तदा किं एतादृशाः रोचकाः निर्णयाः अपि स्वीकर्तव्याः भवन्ति स्म? रेहाना पृष्ठवती ।

खाला उत्तरम् उक्तवती “न रेहाना, अहं तु निगमस्य लेखाविभागे लेखाकारः आसम् केवलं जनानां मासिकायस्य विवरणं स्थापयामि स्म । यतोहि नगरस्य आकारः बृहद् भवति अतः नगरनिगमेन अनेके निर्णयाः स्वीकर्तव्याः भवन्ति । अनेन एव प्रकारेण नगरस्य स्वच्छतार्थं बहुकार्यं करणीयं भवति । प्रायः निगमपार्षदाः एव एतान् निर्णयान् स्वीकुर्वन्ति यत् चिकित्सालयाः उद्यानानि च कुत्र निर्मास्यन्ते ।

नगरं पृथक्-पृथक्विभागेषु विभज्यते अपि च प्रत्येकं वार्डतः कस्यचित् पार्षदस्य निर्वाचनं भवति । नगरनिगमस्य केचन निर्णयाः एतादृशाः भवन्ति यत् ते सम्पूर्णं नगरं प्रभावयन्ति एतादृशाः जटिलाः निर्णयाः पार्षदसमूहेन स्वीक्रियन्ते । केचन पार्षदाः मिलित्वा समितीनां निर्माणं कुर्वन्ति याः विभिन्नेषु विषयेषु विचार-विमर्शं कृत्वा निर्णयान् स्वीकुर्वन्ति- उदाहरणार्थं किञ्चित् बसस्थानकं सम्यक् करणीयम् अस्ति अथवा कस्यचित् सम्मर्दयुक्तायाः विपणोः अवकरः अधिकतया-नियमित-रूपेण स्वच्छी-करणीयः अस्ति अथवा पुनः नगरस्य मुख्य-नलिकायाः स्वच्छता भवितव्या । पार्षदानां समितयः एव जलस्य अवकर-निस्सारणस्य राजमार्गेषु प्रकाशादिकस्य च व्यवस्थां कुर्वन्ति ।

निम्नलिखितवाक्यानां रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु-

*पंचायतस्य चितसदस्यान् _____ कथयन्ति ।

*नगरं विभिन्नेषु _____ विभक्तं भवति ।

*नगरनिगमस्य चितसदस्याः _____ उच्यन्ते ।

*पार्षदानां समूहाः तेषु विषयेषु कार्यं कुर्वन्ति ये _____ प्रभावयन्ति ।

*पंचायतस्य नगरपालिकायाः च निर्वाचनानि प्रत्येकं _____ वर्षे भवन्ति ।

*पार्षदाः यदि निर्णयान् स्वीकुर्वन्ति तर्हि आयुक्तस्य नेतृत्वे कार्यालयस्य प्रशासनिक-कर्मचारिणः तान् निर्णयान् _____ ।

यदा कस्यचित् वार्डस्य आन्तरिकी समस्या भवति तर्हि वार्डस्य जनाः पार्षदेन सह सम्पर्कं कर्तुं शक्नुवन्ति । उदाहरणार्थं विद्युतः भयङ्करतन्त्र्यः लम्बमानाः भूत्वा भूमौ स्पृशेयुः तर्हि स्थानीयपार्षदः विद्युतविभागस्य अधिकारिभिः सह वार्तां कर्तुं साहाय्यं कर्तुं शक्नोति ।

यत्र पार्षदानां समितयः अपि च पार्षदाः विभिन्नेषु विषयेषु निर्णय-स्वीकरणस्य कार्यं कुर्वन्ति । तत्र एव तान् निर्णयान् क्रियान्वयितुं आयुक्ताः प्रशासनिक-कर्मचारिणः च कार्यं कुर्वन्ति । आयुक्तानां प्रशासनिक-कर्मचारिणां च सर्वकारद्वारा नियुक्तिः भवति परन्तु पार्षदाः निर्वाचिताः भवन्ति ।

“तर्हि नगरनिगमे एते निर्णयाः कथं स्वीक्रियन्ते?” रेहाना पृष्ठवती । सा चिन्तनं न स्थगयति ।

बालकानां प्रश्नैः मोदमाना यास्मीनखाला उत्तरितवती “सर्वेषां वार्डानां पार्षदाः मिलन्ति अपि च सर्वेषां

नगरनिगमः धनं कुतः प्राप्नोति?

एतावन्ति कार्याणि कर्तुं बहु अधिकं धनम् आवश्यकम् । निगमः एतं राशिं पृथक्-पृथक् उपायैः एकत्रीकरोति । एतस्य राशेः महान् भागः जनैः प्रदत्तकरात् आगच्छति । करः सः राशिः भवति यं जनाः सर्वकारद्वारा प्रदत्तसौविध्यानां कृते सर्वकाराय यच्छन्ति ।

येषां जनानां स्वगृहाणि भवन्ति तैः सम्पत्तिकरः दातव्यः भवति अपि च सार्धमेव जलस्य अन्यसौविध्यानां कृते अपि करः दातव्यः भवति । यावत् बृहद् गृहं भवति तावदेव तस्य करः अपि भवति । निगमस्य पार्श्वे यावत् धनम् आगच्छति तस्मिन् सम्पत्तिकरस्य केवलं २०-२५ प्रतिशतं धनम् एव आगच्छति ।

शिक्षायाः उपरि अपि करः योज्यते । यदि भवन्तः कस्यचित् आपणस्य उपाहार-मन्दिरस्य वा स्वामिनः सन्ति तर्हि तैः अपि करः दातव्यः भवति । अग्रिमे काले यदा भवन्तः चलचित्रगृहं चलचित्रं द्रष्टुं गमिष्यन्ति तदा तत्र चिटिकां ध्यानेन पश्यन्तु अस्माभिः मनोरञ्जजनार्थम् अपि करः दातव्यः भवति । अनेन प्रकारेण धनिकाः करं यच्छन्ति तत्रैव जनसङ्ख्यायाः कश्चित् महान् भागः सामान्यकरान् आधिक्येन यच्छति ।

सम्मिलितपरामर्शेन किञ्चित् व्ययपत्रं निर्मायते । तस्य एव व्ययविवरण-पत्रस्य अनुसारं धनं व्ययीक्रियते । पार्षदाः एतं प्रयासं कुर्वन्ति यत् तेषां वार्डस्य विशिष्टाः आवश्यकताः परिषदः समक्षे उपस्थापयितुं शक्नुयुः । पुनः एते निर्णयाः प्रशासनिक-कर्मचारिभिः क्रियान्वयन्ते । “खाला बहुप्रसन्ना आसीत् यतोहि केनचित् विशिष्टजनेन तु तस्याः कार्यस्य विषये पृष्ठं नासीत् । बालकानां प्रश्नाः तस्याः निजानुभवं वण्टयितुम् अवसरं दत्तवन्तः ।

शङ्करः औत्सुक्येन पृष्ठवान् “अस्माकं नगरं तु एतावत् विशालम् अस्ति । एतस्य निरीक्षणाय बहूनां जनानाम् आवश्यकता स्यात् । खाले! तर्हि तु नगरनिगमे बहवः कर्मचारिणः भवेयुः”? सः अधुना यावत् क्रिकेटस्य क्रीडाविषये स्वस्य च अपूर्णस्य ओवरस्य विषये सर्वथा विस्मृतवान् आसीत् ।

“वस्तुतः नगरे कार्यं पृथक्-विभागेषु वण्टयते । यथा जलविभागः भवति अवकरनिदानस्य विभागः उद्यानरक्षकविभागः राजमार्ग व्यवस्थाविभागादयः भवन्ति । अहं नगरनिगमस्य स्वच्छताविभागे आसम् तस्य एव लेखाविभागे अहं कार्यं करोमि स्म” । खाला महता धैर्येण बोधयति स्म । पुनः बालकानां भक्षणार्थं पाकशालातः मांसम् आनेतुं गतवती ।

जहाँगीरः पाकशालायां उत्थाय एव शीघ्रं स्वभक्ष्यं भक्षितवान् पुनः उच्चस्वरेण ततः एव

उक्तवान् “यास्मीनखाला
नगरनिगमः यम् अवकरं
एकत्रीकरोति सः कुत्र नीयते?
अवशिष्टाः बालकाः अधुना
खादन्ति स्म । यास्मीनखाला
उक्तवती “एतस्य प्रश्नस्य उत्तरं
बहुरोचकम् अस्ति । यथा
भवन्तः जानन्ति अवकरः प्रायः
प्रत्येकं वीथ्याम् एव विकीर्णं
भवति । पूर्वम् अस्माकं
प्रतिवेशस्य अपि एतादृशी एव
स्थितिः आसीत् परितः
अवकरः विकीर्णः भवति स्म ।

यदि अवकरम् एकत्रीकृत्य तस्य
अपसारणं न भवेत् तर्हि
मक्षिकाः तस्मिन् उपविशन्ति
भ्रमन्ति च तथा च समीपस्थानां
कुक्कुराणां यच्छति च समूहः

पुनर्चक्रणं कश्चित् नूतनः विषयः नास्ति। चित्रे दृश्यमानस्य जनस्य इव
केचन जनाः चिरकालात् कर्गदस्य काचस्य प्लास्टिकस्य धातोः च
पुनर्चक्रणं कुर्वन्ति। गृहप्लास्टिकस्य पुनर्चक्रणे अवकरचेता
मुख्यकर्तव्यं निर्वहति।

तत्र भवति । जनाः एतस्य असौरभेण रुग्णाः अपि जायन्ते । एकम् इतोऽपि अशोभनीयं तथ्यम् इदम् आसीत्
यत् बालकाः वीथ्यां क्रिकेटं क्रीडनं त्यक्तवन्तः आसन् यतोहि तेषां गृहजनाः भयाक्रान्ताः भवन्ति स्म यत्
वीथ्यां चिरकालं यावत् बालकाः समयं यापयिष्यन्ति चेत् ते कदाचित् रुग्णाः भवेयुः ।

जनानां विरोधः

यास्मीनखाला निरन्तरं वदन्ती अस्ति “ग्रामस्य महिलाः एतेभ्यः सर्वेभ्यः बहुरुष्टाः आसन् । ताः
परामर्शं स्वीकर्तुं मम समीपे अपि आगतवत्यः । अहं ताः उक्तवती यत् अहं विभागस्य केनचित् अधिकारिणा
एतस्मिन् विषये वार्तां कर्तुं प्रयत्नं करिष्यामि । परन्तु अहम् अपि निश्चितरूपेण इमां वार्तां न कथयितुं शक्नोमि
स्म यत् एतदर्थं कियान् कालः अपेक्षितः । एतस्मिन् गड्गाबाई बोधितवती यत् अस्माभिः स्ववार्डस्य पार्षदस्य
समीपम् एतां समस्यां नीत्वा गन्तव्यं स्यात् वस्तुतः मतदानं कृत्वा अस्माभिः सः चितः अस्ति । तस्य पुरतः
अस्माभिः विरोधप्रदर्शनं करणीयम् ।

गड्गाबाई महिलानां कञ्चित् लघुसमूहं एकत्रीकृतवती अपि च पार्षदस्य गृहं प्राप्तवती । सर्वाः महिलाः
गृहस्य पुरतः बहिः वा उद्घोषान् आरब्धवत्यः तदा पार्षदः गृहात् बहिः आगतः तथा च सः तासां समस्यानां
विषये पृष्ठवान् । गड्गाबाई स्वग्रामटिकायाः दुर्दशायाः विषये उक्तवती । पार्षदः ताभ्यः महिलाभ्यः वचनं

दत्तवान् यत् सः अग्रिमे दिने ताभिः सह निगमायुक्तेन सह मेलितुं गमिष्यति । सहैव स्वग्रामटिकायाः सर्वैः वयस्कैः एकस्मिन् पत्रके हस्ताक्षराणि कारयितुम् उक्तवान् । प्रार्थना इयम् आसीत् यत् तेषां ग्रामटिकातः अवकरनिस्तारणस्य नियमितव्यस्था भवेत् । सः परामृष्टवान् यत् श्वः आयुक्तेन मेलनार्थं गमनसमये स्थानीयस्वच्छतायाः अभियन्तारम् अपि अस्माभिः सह नयनम् उचितं भविष्यति । अनेन लाभोऽयं भविष्यति यत् सः वक्तुं शक्नोति स्थितिः कियती असमीचीना अस्ति ।

तस्मिन् दिने सम्पूर्णे सायंकाले बालकाः प्रतिगृहं गतवन्तः यस्मात् प्रार्थनापत्रे अधिकाधिक-रूपेण परिवारजनानां हस्ताक्षराणि भवेयुः । अग्रिमे प्रातःकाले व्यापकसङ्ख्यायां महिलाः पार्षदेन स्वच्छताभियन्त्रा च सह नगरनिगमस्य कार्यालयं गतवत्यः । आयुक्तः सम्पूर्णेन समूहेन सह मिलितवान् परन्तु सः व्याजम् आरब्धवान् यत् नगरनिगमस्य पार्श्वे पर्याप्तसङ्ख्यायां भारवाहकयानानि उपलब्धानि न सन्ति । गंगाबाई झटिति उक्तवती परन्तु इत्थम् अनुभूयते यत् भवतः पार्श्वे धनाढ्यक्षेत्रेभ्यः अवकरम् उत्थापयितुं पर्याप्तट्रकयानानि सन्ति ।

जहाँगीरः झटिति उक्तवान् अनेन तु आयुक्तः निःशब्दः एव जातः स्यात् ।

“अन्यत् किम्! सः शीघ्रं प्रबन्धार्थम् उक्तवान्” । “यास्मीनखाला बोधितवती “गंगाबाई-महोदया आयुक्ताय पूर्वसूचनां दत्तवती यत् यदि द्वयोः दिनयोः अभ्यन्तरे कार्यं न भविष्यति तर्हि नगरनिगमस्य पुरतः व्यापकसङ्ख्यायां महिलाः प्रदर्शनं करिष्यन्ति ।

खालायाः सेवानिवृत्तेः अनन्तरं किं किं परिवर्तितम् अस्ति?

यास्मीनखाला बालकान् यं विषयं न उक्तवती सः अयम् अस्ति यत् इदानीन्तनकाले धनं रक्षितुं बहुषु नगरनिगमेषु अवकरस्य उत्थापनस्य कार्यं अनुबन्धस्य उपरि अनुबन्ध-ग्रहीतृणां पार्श्वे दत्तम् अस्ति। एतत् निजकरणम् इति उच्यते। एतस्य अभिप्रायः अस्ति यत् यानि कार्याणि पूर्वं सर्वकारीय-कर्मचारिणः कुर्वन्ति स्म तानि कार्याणि अधुना निजसमूहाः कुर्वन्ति। निज-समूह-प्रमुखः यान् श्रमिकान् कार्ये नियोजयति तेभ्यः न्यूनतमं धनं यच्छति। तेषां श्रमिकाणां वृत्तिः अस्थायिनी भवति। अवकरस्य उत्थापनस्य कार्यं बहुभयंकरम् अपि भवति। प्रायः तेषां पार्श्वे स्वसुरक्षायाः साधनानि न भवन्ति। यदि कार्यकरणसमये ते व्रणिताः भवेयुः तर्हि तेषां पालनाय कश्चित् अपि न भवति ।

“तर्हि किं वीथीनां स्वच्छता जाता? रेहाना झटिति पृष्टवती, या कदाचित् विषयम् अपूर्णं न त्यजति स्म ।

दिनद्वयं यावत् किञ्चित् अपि कार्यं नाभूत् । यदा केनचित् महता समूहेन विरोधप्रदर्शनं कृतं उच्चैः उद्घोषाः उच्चारिताः तदा कार्यं सिद्धम् । अधुना ग्रामटिकायाः स्वच्छताकार्यं नियमितरूपेण जायते ।

गङ्गाबाई कं विषयम् अधिकृत्य विरोधं करोति स्म? भवतीनां चिन्तनस्य अनुसारं गङ्गाबाई पार्षदस्य समीपं गन्तुं किमर्थं चिन्तितवती?

यदा आयुक्तेन इदं कथितं यत् नगरे ट्रकयानानां सङ्ख्या पर्याप्तमात्रया नास्ति तदा गंगाबाई किम् उक्तवती?

एतस्याः घटनायाः सुखदः अन्तः तथा जातः यथा बम्बइया-चलचित्रगृहस्य भवति, माला उक्तवती ।

सा आत्मानं नेतृत्वकर्त्र्याः गंगाबाई-महोदयायाः इव अहम् अस्मि इति स्वप्नं पश्यति स्म । सर्वे बालकाः गंगाबाई-महोदयायाः कथां श्रुत्वा आनन्दिताः जाताः । ते कथाश्रवणे अभ्यस्ताः तु आसन् एव । ग्रामटिकायां गंगाबाई-वर्यायाः बहुसम्मानः आसीत् अपि च जनाः तां बहु मन्यन्ते स्म परन्तु तस्य कारणं ते अधुना ज्ञातवन्तः ।

बालाः खालायाः धन्यवादं कृतवन्तः अपि च गन्तुं सज्जाः जाताः । गमनकाले रेहाना उक्तवती खाला केवलं कश्चित् अन्तिमः प्रश्नः इतोऽपि अस्ति गृहे अधुना यौ द्वौ अवकर-कण्डोलौ स्तः तदपि किं गंगाबाईमान्यायाः परामर्शः आसीत्? खाला हसितवती । उक्तवती” भोः नैव नैव! इदं तु नगरनिगमेन एव परामर्शः दत्तः आसीत् यत् वयं

खाद्य-वस्तूनि अपि च गलितानि वस्तूनि अवकरकण्डोले एव स्थापयेम अपि च प्लास्टिक-काच-सदृशानि अविलय-शीलानि वस्तूनि अन्यस्मिन् अवकरकण्डोले पातयेम यदा वयं स्वस्य अवकरस्य चयनं कुर्मः तर्हि निगमजनानां कार्यं किञ्चित् सरलं भवति ।

बालाः एतावतां प्रश्नानाम् उत्तरदानाय खालायाः पुनः धन्यवादं कृतवन्तः अपि च मन्दं वीथिं प्रति गतवन्तः । बहुविलम्बः जातः आसीत् अपि च तैः शीघ्रातिशीघ्रं गृहं प्राप्तव्यम् आसीत् । अद्य अन्यदिनानाम् अपेक्षया अपेक्षया वीथ्याम् अधिकं तमः आसीत् । ते उपरि भागं प्रति दृष्टवन्तः पुनः हसन्तः परस्परं दृष्टवन्तः अपि च पुनः खालायाः गृहं प्रति धावितवन्तः ।

१९९४तमे सूरतनगरे भयङ्कर-प्लेग-रोगः प्रसृतः आसीत्। सूरतं भारतस्य सर्वेषु मलिननगरेषु किञ्चित् आसीत्। जनाः गृहाणां उपहार-गृहाणां च अपि अवकरं पार्श्वस्थासु नालिकासु अथवा राजमार्गे एव क्षिपन्ति स्म। एतस्मात् कारणात् स्वच्छताकर्मचारिणः अवकरम् उत्थापयितुं तथा च प्रबन्धनं कर्तुं महत्कष्टम् अनुभवन्ति स्म। ततोऽपि अधिकं नगरनिगमः नियमितरूपेण स्वकार्यं न करोति स्म यतः स्थितिः इतोऽपि असमीचीना जाता आसीत् ।

प्लेगरोगः वायुना प्रसरति। ये जनाः प्लेगरोगग्रस्ताः भवन्ति ते अन्येभ्यः स्वस्थजनेभ्यः पृथक्करणीयाः भवन्ति । सूरतनगरे तस्मिन् वर्षे बहवः जनाः प्राणान् त्यक्तवन्तः । प्रायः त्रिलक्षाधिकाः जनाः नगरं त्यक्तुं बाध्याः जाताः । प्लेगस्य भयात् इदम् अनिवार्यम् अभवत् यत् नगरनिगमः सावधानं कार्यं कुर्यात् । सम्पूर्णस्य नगरस्य सम्यक् प्रकारेण स्वच्छता जाता। अद्यतने काले चण्डीगढस्य पश्चात् भारतस्य स्वच्छेषु नगरेषु द्वितीयं स्थानं सूरतस्य एव अस्ति । किं भवत्यः जानन्ति यत् भवतीनां ग्रामटिकायां कदा कति वारं च अवकरः अपसार्यते? किं भवन्तः अनुभवन्ति यत् सर्वासु ग्रामटिकासु तथैव एव अवकरः उत्थाप्यते? यदि नैव, तर्हि किमर्थम् ? चर्चा कुर्वन्तु ।

किं भवन्तः जानन्ति यत् सर्वकारः भवतां करदानेन एव राजमार्गाणां सेतूनां उद्यानानां च निर्माणं वीथिषु च विद्युतादिकस्य च व्यवस्थां करोति? स्वपरिवारे एतस्मिन् विषये वार्तालापं कुर्वन्तु अपि च करेभ्यः प्राप्यमानानां लाभानां सूचीं कुर्वन्तु ।

१

२

३

अभ्यासः

1. बाला: यास्मीनखालायाः गृहं किमर्थं गतवन्तः?
2. नगरनिगमस्य कार्याणि नगरनिवासिनां जीवनं कथं प्रभावयन्ति? एतादृशानां चतुर्णाम् उपायानां विषये लिखन्तु ।
3. नगरनिगमपार्षदः कः भवति?
4. गंगाबाई किं कृतवती अपि च किमर्थं कृतवती?
5. चर्चा कुर्वन्तु –
उपरि-तनयोः द्वयोः चित्रयोः भवद्भिः अवकरस्य एकत्रीकरणस्य अपि च तस्य अपसारणस्य अथवा प्रबन्धनस्य च विभिन्नविधिः दृष्टाः ।
- (क) भवतां विचारेण कः विधिः अवकरप्रबन्धकस्य कृते सुरक्षितः अस्ति?
- (ख) प्रथमे चित्रे अवकरचयस्य यः उपायः दर्शितः अस्ति तस्मिन् का आपत्तिः अस्ति?
- (ग) किं भवत्यः चिन्तयन्ति यत् ये जनाः नगरनिगमेषु कार्यं कुर्वन्ति तेषां पार्श्वे स्वावकर-प्रबन्धस्य व्यवस्थित-सौविध्यानि किमर्थं न सन्ति?
6. नगरनिगमः स्वकार्यस्य कृते धनं कुतः प्राप्नोति?
7. नगरे बहवः जनाः गृह्यप्रेष्यवत् कार्यं कुर्वन्ति अपि च अन्येषां गृहाणि स्वच्छीकुर्वन्ति ।
तेन एव प्रकारेण बहवः जनाः नगरनिगमस्य कृते कार्यं कुर्वन्ति अपि च नगरं स्वच्छं स्थापयन्ति । एतदतिरिच्य येषु निवासेषु ते निवसन्ति तत्र महती असमीचीनता भवति । एतस्य कारणम् अस्ति यत् एतेषु निवासेषु जलस्य स्वच्छतायाः च सुविधाः विरलतया एव भवति । नगरनिगमः प्रायः एतस्य कृते एतान् निवासिनः एव दोषिणः इति

मन्यते यत् यस्यां भूमौ एते निर्धनाः स्वगृहं निर्मान्ति सा भूमिः एतेषां न भवति न तु एते सर्वकाराय करं यच्छन्ति । परन्तु मध्यमवर्गस्य निवासक्षेत्रेषु उद्यानानाम् वीथीनां प्रकाशाय नियमितावकरप्रबन्धस्य कृते च यं व्ययं नगरनिगमः करोति तस्य तोलनायां तत्रत्यनिवासिनः जनाः अत्यल्पं करं यच्छन्ति । पाठे अपि भवन्तः पठितवन्तः यत् नगरनिगमः सम्पत्तिकरात् केवलं २५-३० प्रतिशतम् एव आयं प्राप्नोति ।

किं भवन्तः अनुभवन्ति यत् निगमेन निवासानां स्वच्छतार्थं अधिकः व्ययः करणीयः ? इदं किमर्थं महत्त्वपूर्णम् अस्ति? अपि च किमर्थम् आवश्यकम् अस्ति यत् नगरे नगरनिगमः याः सुविधाः धनिकानां कृते व्यवस्थापयति सा एव निर्धनानां कृते अपि लभेत ?

इति सप्तमोऽध्यायः

